

ความสำคัญ และบทบาทของโกษาธิบดี เสนาบดี
กรมพระคลังในด้านการเมืองการปกครองในสมัยอยุธยา :
ศึกษาจากกฎหมายตราสามดวง*

Importance and Role of “Kosathibodi”, Minister
of the Department of Treasury in Politics
in the Ayutthaya Period : Based on the
Three Seals Code

ศศิพัชร์ จำปา**

Sasiphat Champa

บทคัดย่อ

กรมพระคลัง เป็นหน่วยงานหนึ่งในสี่ของจตุสดมภ์เพื่อการบริหาร
การปกครองราชธานีของกรุงศรีอยุธยา รูปแบบการปกครองที่มีมาตั้งแต่สมัย
สมเด็จพระเจ้าอู่ทอง หรือสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ นั้น สมเด็จพระเจ้า

* บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยในโครงการเมธีวิจัยอาวุโส กฎหมายตราสามดวง : แฉกสอง
สังคมไทย

** อาจารย์ ดร. สาขาวิชาสังคมศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

ตำราฐานภาพทรงสันนิษฐานว่าได้รับแบบอย่างมาจากอินเดีย ซึ่งคงรับผ่าน มาทางเขมรอีกต่อหนึ่ง โดยได้มีการแบ่งการปกครองอาณาจักรออกเป็นเมือง ราชธานี เมืองลูกหลวงหรือเมืองหน้าด่าน เมืองพระยามหานครหรือเมือง ชั้นนอก และเมืองประเทศราช ซึ่งในส่วนการปกครองราชธานีนั้นได้ทรงตั้ง หน่วยงานในการบริหารราชการออกเป็น ๔ ส่วน คือ กรมเวียง กรมวัง กรม คลัง และกรมนา รวมเรียกว่าจตุสดมภ์ ที่แปลว่า หลักทั้ง ๔ อันเป็นลักษณะ การจัดระเบียบการบริหารฝ่ายพลเรือน ซึ่งความเข้าใจโดยทั่วไป “กรมคลัง” หรือ “กรมพระคลัง” และ “โกษาธิบดี” ซึ่งเป็นเสนาบดีผู้มีอำนาจบังคับบัญชา การบริหารราชการกรมพระคลัง มีบทบาทหน้าที่บังคับบัญชาการเงินการคลัง การรับ-จ่ายและจัดการภาษีอากรของประเทศ รวมทั้งบังคับศาลที่เกี่ยวข้องกับ พระราชทรัพย์หลวง แต่เมื่อศึกษาถึงการบริหารราชการกรมพระคลัง โดยเฉพาะ ศึกษาจากกฎหมายตราสามดวง ประกอบกับหลักฐานเอกสารต่าง ๆ ทำให้ ทราบว่า “กรมพระคลัง” ภายใต้การบังคับบัญชาของโกษาธิบดี เสนาบดี กรมพระคลังนั้น มีบทบาทหน้าที่ ความรับผิดชอบกว้างขวางมากกว่าการดูแล เรื่องเงิน การคลังของประเทศตามความเข้าใจโดยทั่วไป แต่มีบทบาทด้าน การเมืองการปกครองด้วย

คำสำคัญ : การบริหารราชการ กรมพระคลัง กฎหมายตราสามดวง

Abstract

The Department of Treasury (Krom Phra Khlang) was one of the four major departments in the administration of the capital of Ayutthaya Kingdom. The political organization of the Kingdom, since the reign of King Uthong or Ramathibodi I was presumed by H.R.H. Prince Damrong Rajanubhab

to be of Khmer heritage, which was in turn of Indian origin. The organization comprised the capital, inner provincial cities (princely cities), outer provincial cities (lordly cities), and tributary states. For the civil administration of the capital, four departments were established : the Department of Local Government (Krom Wiang), the Department of Royal Household (Krom Wang), the Department of Treasury (Krom Khlang), and the Department of Agriculture (Krom Na). All of these four departments is known collectively as the Four Columns. Generally the Department of Treasury and its minister known by a title of “Kosathibodi”, was responsible for the kingdom’s finance, taxation and adjudication in matters of royal properties. However, the study of the Three Seals Code and other documents revealed that the Department played a role not only in the kingdom’s finance but also in its politics.

Keywords : Administration, Krom Phra Khlang, Department of Treasury, Three Seals Code

บทนำ

ข้อมูลจากหลักฐาน และการศึกษาเกี่ยวกับ “กรมคลัง” หรือ “กรมพระคลัง” โดยเฉพาะศึกษาจากกฎหมายตราสามดวง อาทิเนื้อหาในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน พระธรรมนูญ พระอัยการอาญาหลวง พระราชกำหนดเก่า พระราชกำหนดใหม่ ประกอบกับหลักฐานเอกสารต่าง ๆ ทำให้ทราบว่า กรมพระคลังมีหน้าที่หลายอย่างทั้งด้านการค้า การทูต และการต่างประเทศ ซึ่งทำให้เกิดความสับสนในการอธิบายบทบาทหน้าที่ของ กรมพระคลัง และโกษาธิบดี เสนาบดีกรมพระคลัง อีกทั้งหลักฐานเอกสารต่าง ๆ และการศึกษาถึงระบบโครงสร้างการปกครองการบริหารราชการของไทยในอดีตก่อน

การปฏิรูปในสมัยรัชกาลที่ ๕ เกี่ยวกับบทบาท หน้าที่โดยตรงและที่เกี่ยวข้องของ “กรมพระคลัง” และโกษาธิบดี นั้นยังไม่ชัดเจน อีกทั้งหลักฐานที่ว่า กรมพระคลังและโกษาธิบดีต้องทำหน้าที่เสมือนเป็นเสนาบดีการพาณิชย์ และการต่างประเทศด้วยเมื่อพระมหากษัตริย์ทรงติดต่อค้าขายกับจีนและชาวยุโรปที่เข้ามาค้าขายในกรุงศรีอยุธยา ทรงสั่งให้เรือสำเภาหลวงนำสินค้าพื้นเมืองออกไปขาย รวมทั้งต้องจัดพิธีและต้อนรับทูตจากต่างประเทศ ซึ่งจากหน้าที่ใหม่ ๆ ที่เพิ่มขึ้น ทำให้ต่อมามีการเรียกโกษาธิบดี เสนาบดีกรมพระคลังว่า กรมท่า (ควอริชเวลล์ ๒๕๑๙ : ๑๔๐-๑๔๑) ทั้ง ๆ ที่ส่วนงานบริหารราชการกรมท่า เป็นส่วนงานหนึ่งภายใต้การบังคับบัญชาของโกษาธิบดีอยู่แล้ว นอกจากนี้เมื่อราชอาณาจักรอยุธยาเติบโตมากขึ้นโดยเฉพาะด้านการค้า ได้ส่งผลให้มีการปรับระบบการปกครองเพื่อควบคุมหัวเมืองและตั้งอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางในการเกณฑ์คนและเรียกเก็บส่วย เพื่อผลประโยชน์ทางการค้าที่มากขึ้น ทำให้สมัยอยุธยาตอนปลาย ผู้ดำรงตำแหน่งโกษาธิบดี มีบทบาทเพิ่มขึ้นในการดูแลหัวเมืองชายทะเลเพราะเกี่ยวข้องกับการได้มาของพระราชทรัพย์จากการค้า ตลอดจนได้มีบทบาททางการเมืองการปกครองด้วย ตั้งแต่การแต่งตั้งเจ้าเมือง ปลัด กรมการเมือง และนายอากร นายขนอน เมื่อได้ควบคุมดูแลหัวเมืองฝ่ายใต้แทนพระสมุหกลาโหม เป็นต้น

การสำรวจงานวิจัย วิทยานิพนธ์ หนังสือ และบทความที่ศึกษาเกี่ยวกับกรมพระคลัง หรือศึกษาระบบเศรษฐกิจไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงต้นรัตนโกสินทร์ในประเด็นที่เกี่ยวกับโครงสร้างการบริหารราชการของกรมพระคลัง บทบาทของขุนนางสำคัญหรือชนชั้นนำ และส่วนงานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องนั้นมีจำนวนไม่มากนัก^๑ และเท่าที่มีส่วนใหญ่เป็นการศึกษาเฉพาะส่วนงานภายในกรมพระคลังบางส่วน เช่น ศึกษาเกี่ยวกับความ

^๑ เช่น งานของ ควอริชเวลล์ เรื่อง การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ และงานของ สมเด็จพระยาตราชานาภาพ ซึ่งงานของทั้งสองท่านต่างใช้กฎหมายตราสามดวงเป็นหลักฐานอ้างอิงสำคัญในการศึกษาระบบการปกครองและการบริหารราชการของไทยในอดีต โดยเฉพาะได้นำข้อมูลจากพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน ที่บรรยายละเอียดเกี่ยวกับยศ ตำแหน่ง หน้าที่ และศักดินาของขุนนาง ข้าราชการฝ่ายพลเรือนที่สังกัดตามกรม กองต่าง ๆ เช่น การกำหนดศักดินาของข้าราชการฝ่ายหน้า ระดับสูงสุด คือ เจ้าพญาจักรีศรีอริยวงศ์พระสมุหะนายอัครมหาเสนาบดีอະไทยพิริบรากรมมาหุ ถือศักดินา ๑๐,๐๐๐ เอกอุราชสีห์ ถือตราพระราชสีห์ ออกญาศรีธรรมราช เศรษฐาอำมาตยานุชิตพิพิทรัตนราชโกษาธิบดีอภัยพิริบรากรมมาหุ หรือเจ้าพระยาพระคลัง ถือศักดินา ๑๐,๐๐๐ ถือตราบัวแก้ว เป็นต้น

สำคัญ บทบาทหน้าที่ของกรมท่า กรมพระคลังสินค้าหรือเป็นการศึกษาระบบเศรษฐกิจ การค้าผ่านกิจกรรมด้านการค้าและการเก็บภาษีของรัฐ รวมทั้งผลผลิตเด่น ๆ ที่ใช้เป็น สินค้าส่งออก ซึ่งการศึกษาในลักษณะที่กล่าวมาข้างต้นนั้น เท่าที่สำรวจพบปรากฏเป็น วิทยานิพนธ์ระดับมหาบัณฑิตจำนวน ๙ เล่ม^๖ นอกจากนั้นยังมีงานวิจัย หนังสือสำคัญ ที่ศึกษาวิเคราะห์และให้ภาพรวมเกี่ยวกับกลุ่มคน และระบบโครงสร้างการปกครอง การบริหารราชการของไทย ได้แก่ งานของ ควอริชเวลล์ เรื่อง การปกครองและ

^๖ การศึกษาในลักษณะที่กล่าวมาข้างต้นนั้น เท่าที่สำรวจพบปรากฏเป็นวิทยานิพนธ์ระดับมหาบัณฑิต จำนวน ๙ เล่ม ซึ่งจำแนกแนวทางการศึกษาได้เป็น ๒ กลุ่ม ดังนี้ วิทยานิพนธ์ที่ศึกษาโครงสร้าง การบริหารงานของกรมคลัง แต่ให้ความสำคัญกับการศึกษาวิเคราะห์บทบาท หน้าที่ ของขุนนาง ผู้เป็นเสนาบดีหรือโกษาธิบดี มีวิทยานิพนธ์เพียงเรื่องเดียวของ สุภัทรา กมลภรณ์ เรื่อง **อำนาจ หน้าที่และบทบาทของโกษาธิบดีในสมัยรัตนโกสินทร์** วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๒๘. ส่วน วิทยานิพนธ์ที่ศึกษาส่วนงานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับกรมพระคลัง เช่น กรมท่า กรมพระคลังสินค้า หรือ การศึกษาระบบเศรษฐกิจไทยในประเด็นต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมและส่วนงานอื่น ๆ ของกรม พระคลัง มี ๘ เรื่อง ซึ่งมีงานอยู่ ๔ เรื่อง ที่พอจะให้ภาพระบบโครงสร้างและการบริหารราชการ กรมพระคลังอยู่บ้าง แต่อย่างไรก็ตามงานเหล่านี้ให้ความสำคัญกับการศึกษาวิเคราะห์โครงสร้าง เศรษฐกิจ สังคม การเมืองไทย ผ่านการวิเคราะห์บทบาทหน้าที่ของพระมหากษัตริย์ ขุนนาง หรือ หน่วยงานภายในของกรมพระคลัง ได้แก่ งานของ ผ่องพันธุ์ สุภัทรพันธุ์ เรื่อง **การศึกษาทาง ประวัติศาสตร์เกี่ยวกับเรื่องพระคลังสินค้า** วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขา ประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๑๑. งานของ อติศร หมวกพิมาย เรื่อง **กรมท่ากับระบบเศรษฐกิจไทย : วิเคราะห์โครงสร้างและการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่สมัย ธนบุรีถึงการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๙๘**. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตร มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. ๒๕๓๑. ซึ่ง เป็นการศึกษาระบบเศรษฐกิจไทยก่อน พ.ศ. ๒๓๙๘ งานของ ประสิทธิ์ รุ่งเรืองรัตนกุล เรื่อง **ระบบ เศรษฐกิจอยุธยา** วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิต วิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๒๘. และงานของจุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์ เรื่อง **บทบาท และหน้าที่ของขุนนางกรมท่าชาวในสมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๑๓๕-๒๔๓๕**. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๔๔.

นอกจากนี้เป็นการศึกษาในประเด็นอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับส่วนงานอื่น ๆ ของกรมพระคลัง กลุ่มคน กิจกรรมทางเศรษฐกิจและผลผลิตเด่น ๆ ที่เป็นสินค้าส่งออก ได้แก่ งานของ วราภรณ์ นิพัทธ์สุขกิจ

การบริหารของไทยสมัยโบราณ และงานของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช เรื่อง ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ รวมทั้งงานบันทึกเอกสารชั้นต้นต่าง ๆ ของไทยตั้งแต่สมัยอยุธยา และบันทึกของชาวต่างชาติที่เข้ามาทั้งเพื่อการเผยแผ่ศาสนา การค้า และอื่น ๆ นั้น^๓ แต่ก็ไม่มีงานใดให้รายละเอียดครอบคลุมเกี่ยวกับกรมพระคลังว่ามีโครงสร้าง การบริหารราชการ และมีขอบเขตหน้าที่เพียงใด อย่างไร เท่าที่มีเป็นเพียง การศึกษาเฉพาะวงงาน และเฉพาะประเด็นเท่านั้น ดังนั้นผู้วิจัยจึงต้องการค้นคว้าและอธิบายถึงการบริหารราชการกรมพระคลัง อันเป็นกรมสำคัญหนึ่งในสี่ของหน่วยงานฝ่ายพลเรือนหรือที่เรียกว่า จตุสดมภ์ โดยศึกษาจากกฎหมายตราสามดวงและเอกสารอื่น ๆ

เรื่อง **กลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าในสังคมอยุธยา พ.ศ. ๒๑๗๒-๒๓๑๐** วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๔๘. งานของบุญรอด แก้วกันหา เรื่อง **การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๔๑๑)** วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๑๗. งานของ วราภรณ์ ทินานนท์ เรื่อง **การค้าสำเภาของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น** วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๒๒. งานของปราชาติ วิลาวรรณ เรื่อง **การค้าของป่าในประวัติศาสตร์อยุธยา พ.ศ. ๑๙๘๓-๒๓๑๐** วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๒๘. และงานของ บุศราคม ช่างชัย เรื่อง **การค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ ในกรุงศรีอยุธยา ระหว่าง ค.ศ. ๑๖๑๒-๑๖๘๘** วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. ๒๕๓๓.

^๓ เอกสารชั้นต้นของไทยที่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับการปกครอง การบริหารราชการของไทย ได้แก่ พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ พระราชพงศาวดารฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด) พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม(เอกสารจากหอหลวง) คำให้การชาวกรุงเก่า และพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เป็นต้น ส่วนเอกสารชั้นต้นที่เป็นบันทึกของชาวต่างชาติที่เข้ามาสมัยอยุธยา และได้ตีพิมพ์แล้ว ได้แก่ การท่องเที่ยว การเดินทาง และการผจญภัยของเฟอร์ดินันด์ เมนเดซปินโต จดหมายเหตุการเดินทางสู่ประเทศสยามของบาทหลวงดาร์ซาร์ด จดหมายเหตุการเดินทาง ครั้งที่ ๒ ของ บาทหลวงดาร์ซาร์ด (ค.ศ. ๑๖๘๗-๑๖๘๘) จดหมายเหตุวันวลิต พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวันวลิต พ.ศ. ๒๑๘๒ ประวัติศาสตร์ธรรมเนียมและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยามของ นิโกลาส์ แชรเวส จดหมายเหตุ ลาลูแบร์ ประวัติศาสตร์แห่งพระราชอาณาจักสยาม ของ ฟรังซัว อังรี ทรูแบง จดหมายเหตุของ โยส เซาเติน และเอกสารของฮอลันดาสมัยอยุธยา เป็นต้น

ที่เกี่ยวข้อง และมีจุดประสงค์เพื่อศึกษาความสำคัญ โครงสร้าง การบริหารราชการหรือ
 สายการบังคับบัญชา และบทบาทหน้าที่ของกรมพระคลัง และศึกษา “วงงาน” หรือ
 ขอบเขตหน้าที่ของกรมพระคลัง ทั้งบทบาทหน้าที่โดยตรงและบทบาทหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง
 กับวงงานในกรมอื่น ๆ ทั้งที่อยู่ในการบังคับบัญชาของโกษาธิบดี และที่อยู่ในการควบคุม
 ของกรมอื่น ๆ หรืออาจขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์ แต่อย่างไรก็ตามบทความวิจัยนี้จะ
 นำเสนอความสำคัญของโกษาธิบดี เสนาบดีกรมพระคลัง โดยเฉพาะบทบาทด้านการเมือง
 การปกครองที่เพิ่มขึ้นนอกเหนือจากการดูแลการเงินการคลัง การรับ-จ่ายและจัดการ
 ภาษีอากรของประเทศ

ความสำคัญของกฎหมายตราสามดวง และพระไอยการตำแหน่ง นาพลเรือน

กฎหมายตราสามดวง คือ ประมวลกฎหมายที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
 จุฬาลงกรณ์ราช รัชกาลที่ ๑ โปรดให้ชำระและประกาศใช้เมื่อวันที่ ๓๑ มกราคม พ.ศ.
 ๒๓๔๔ นั้น^๕ เนื่องจากการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ ทำให้เอกสารตัวบทกฎหมาย
 สูญหายหรือถูกทำลายไป มีกฎหมายที่ตราขึ้นสมัยกรุงศรีอยุธยาเหลือมาเพียง ๑ ใน ๑๐
 เท่านั้น ดังนั้นเมื่อทรงสถาปนาราชวงศ์จักรี และเสด็จเถลิงถวัลย์ราชย์สมบัติแล้ว
 จึงทรงต้องบูรณะฟื้นฟูบ้านเมืองทั้งฝ่ายอาณาจักรและพุทธจักร ซึ่งในส่วนของฝ่ายอาณาจักร
 นั้นต้องมีตัวบทกฎหมายที่ถูกต้องเพื่อใช้เป็นหลักในการปกครอง จึงโปรดเกล้าฯ ให้ชำระ
 กฎหมายที่เหลือมาใหม่ เพราะตัวบทกฎหมายเก่าสูญหายและเกิดกรณีการร้องเรียนว่า
 หลักกฎหมายเดิมที่ผู้พิพากษาใช้อ้างอิงในการตัดสินคดีความไม่เป็นธรรม และเมื่อ
 การชำระกฎหมายตราสามดวงครั้งที่ ๑ แล้วเสร็จอันเป็นการชำระทั้งหลักการและเนื้อหา
 นั้นได้ทำต้นฉบับไว้ ๓ ฉบับ แต่ละฉบับ ปิดตราพระราชสีห์ พระคชสีห์ และตราบัวแก้ว
 แล้วนำไปเก็บไว้ที่ห้องเครื่องฉบับหนึ่ง หอหลวงฉบับหนึ่ง และศาลหลวงหนึ่ง (วินัย
 พงศ์ศรีเพียร ๒๕๔๗ : ๗-๘)

^๕ พ.ศ. ๒๓๔๔ เป็นการนับปีแบบใหม่ที่เริ่มใช้คณะรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม พ.ศ. ๒๔๔๘
 การนับเดือนเริ่มตั้งแต่เดือนมกราคม ซึ่งหากเป็นการนับปีแบบเดิม จะเป็น พ.ศ. ๒๓๔๗ (จ.ศ. ๑๑๖๑)

เนื้อหาในกฎหมายตราสามดวงส่วนใหญ่เป็นเรื่องตัวบทกฎหมายที่แบ่งออกเป็นหมวดหมู่ อาทิ พระทำนุ พระธรรมสารท หลักอินทภาษ การวิวาทดำตี พระไอยการลักษณะรับฟ้อง พระไอยการกู้หนี้ พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน พระไอยการพรมศักดิ์ เป็นต้น แม้เนื้อหาหลัก ๆ เป็นตัวบทกฎหมาย แต่ถือได้ว่ากฎหมายตราสามดวงเป็นหลักฐานลายลักษณ์ทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญ อันแสดงถึงความรุ่งเรืองในด้านต่าง ๆ ของไทย นอกจากด้านนิติศาสตร์แล้ว ยังให้ความรู้ด้านสภาพสังคมการเมือง ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม (กฤษฎา บุญยสมิต ๒๕๔๗ : ๑๓-๒๓.) และยังเป็นข้อมูลที่นักวิชาการด้านต่าง ๆ ทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศนำไปให้ศึกษาเพื่ออธิบายเรื่องราวที่เกี่ยวกับสังคมไทยในประเด็นต่าง ๆ ตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงต้นรัตนโกสินทร์ ได้แก่ การศึกษาในสาขาวิชาประวัติศาสตร์ สังคมวิทยา มานุษยวิทยา รัฐศาสตร์ ภาษาศาสตร์ นิรุกติศาสตร์ วรรณคดี วัฒนธรรม ฯลฯ ซึ่งปรากฏออกมาเป็นผลงานในรูปบทความทางวิชาการ หนังสือ และวิทยานิพนธ์ (วีรวัลย์ งามสันติกุล ๒๕๔๗ : ๑๒๑) เป็นต้น

ส่วนพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน เป็นกฎหมาย ๑ ใน ๒๗ หมวดของกฎหมายตราสามดวง* ในส่วนพระราชนิติศาสตร์ หรือราชนิติคดี อันเป็นกฎหมายของฝ่ายบริหารปกครอง กฎเกณฑ์เกี่ยวกับราชประเพณี การปกครองดูแลสงฆ์ และพระบรมราชวินิจฉัยอันเป็นบรรทัดฐานในอรรถคดีต่าง ๆ (กฤษฎา บุญยสมิต ๒๕๕๐ : ๖๒) พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน เป็นกฎหมายสำคัญที่สะท้อนระบบโครงสร้างการปกครองบริหารของราชการไทยโบราณได้อย่างดี เพราะเป็นกฎหมายที่กำหนดศักดิ์นา ตำแหน่งยศ และหน้าที่ข้าราชการไทยฝ่ายพลเรือนทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายใน (กฤษฎา บุญยสมิต ๒๕๕๐ : ๖๔) (คู่กับพระไอยการนาทหารหัวเมืองของทางข้าราชการฝ่ายทหาร) ไว้อย่างชัดเจน

แม้จะยังมีข้อโต้แย้งเรื่อง วัน เดือน ปี และรัชกาลที่โปรดเกล้าฯ ให้มีการตรา

* โครงสร้างกฎหมายตราสามดวง ประกอบด้วย ๓ ส่วนหลัก คือ พระธรรมศาสตร์ ๑ หมวด พระราชศาสตร์หรือสาชาคดี ๑๔ หมวด และพระราชนิติศาสตร์ ๘ หมวด รวม ๒๓ หมวด ดูรายละเอียดใน กฤษฎา บุญยสมิต, “โครงสร้างกฎหมายตราสามดวง” อ้างใน **กฎหมายตราสามดวง : แว่นส่องสังคมไทย ผลงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ ลำดับที่ ๒ “โครงสร้างกฎหมายตราสามดวง : การพิจารณาใหม่”** ๔๖-๖๙.

กฎหมายพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนขึ้น^๖ แต่จากการศึกษาของคณะอนุกรรมการชำระกฎหมายตามสามดวงครั้งที่ ๑๑/๒๕๔๗ ในวันที่ศุกร์ที่ ๒ กรกฎาคม ๒๕๔๗ ณ ห้องประชุม ๑ ราชบัณฑิตยสถานนั้นได้ข้อสรุปว่า แม้ปีที่ระบุงการออกกฎหมายในบานแผนกของพระไอยการฉบับนี้ระบุว่า มีขึ้นเมื่อ “ศกัมศดุ ๑๒๙๘ สุนัขขังสังวัจระกาลปักษยทศมีตฤษเฐอาทิตยวาร...” แต่เมื่อศึกษาแล้วเห็นว่า ศักราชที่ถูกต้องควรเป็น ม.ศ. ๑๓๙๘ (พ.ศ. ๒๐๒๑) ตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ในปีจอ แรม ๑๐ ค่ำวันอาทิตย์หรือตรงกับวันที่ ๑๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๐๒๑ (ค.ศ. ๑๔๗๘) (กฤษฎา บุญยสมิต ๒๕๕๐ : ๓๙) แต่อย่างไรก็ตามพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน ในส่วนบทบัญญัติต่าง ๆ คงไม่ได้ตราขึ้นในช่วงเวลาเดียวกัน แต่คงผ่านการชำระแก้ไข เพิ่มเติมในช่วงเวลาต่าง ๆ จนไม่อาจจะนับได้แน่ชัดว่าบทบัญญัติใดเขียนขึ้นเมื่อไหร่ (กฤษฎา บุญยสมิต ๒๕๕๐ : ๔๑-๔๒) แม้กระนั้นพระไอยการส่วนนี้ถือเป็นข้อมูลสำคัญในการศึกษาระบบบริหารราชการของไทยโบราณ โดยเฉพาะการบริหารราชการส่วนกลางหรือราชธานีเพราะให้รายละเอียดเกี่ยวกับโครงสร้างการปกครองการบริหาร มีรายชื่อขุนนาง ยศตำแหน่ง หน้าที่และศักดินาไว้อย่างชัดเจน

โครงสร้างหน่วยงาน และการบริหารราชการกรมพระคลัง

การจัดการบริหารการปกครองส่วนกลางในราชธานี (จากหลักฐานพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน นาทหารหัวเมือง กฎมณเฑียรบาล และเอกสารต่างชาติ โดยเฉพาะบันทึกของชาวโปรตุเกส) โดยทั่วไปจะรวม “วงงาน” ที่ใกล้เคียงเกี่ยวข้องรวมกันเป็นกรม โดยกรมที่มีขนาดใหญ่และมีความสำคัญ หัวหน้ากรมจะมีตำแหน่งเป็น “เสนาบดี” เช่น กรมกลาโหม กรมมหาดไทย และจตุสดมภ์ทั้งสิ้น ถ้าเป็นกรมสำคัญรอง ๆ ลงมา ตำแหน่งหัวหน้ากรมจะเป็น จางวาง ส่วนหัวหน้าบังคับบัญชากรมทั่ว ๆ ไป เรียกว่า เจ้ากรม ตำแหน่งรอง หรือผู้ช่วยหัวหน้ากรม ถ้าเป็นกรมใหญ่และสำคัญ เรียกว่า “ปลัดพูลฉลอง” แต่ถ้าเป็นกรมเล็กหรือกรมที่ขึ้นกับกรมใหญ่จะเรียกว่า “ปลัดกรม” ตำแหน่งสำคัญรอง ๆ

^๖ ดูรายละเอียดการกำหนดอายุพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน ใน วรพร ภูวงศ์พันธุ์, “การบริหารราชการกรมวังศึกษาจากพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนในกฎหมายตราสามดวง”, วารสารสมาคมประวัติศาสตร์ ฉบับที่ ๒๗ : พ.ศ. ๒๕๔๘, ๓๗-๓๙.

ลงมา คือ สมุหบาญชีประจำกรมต่าง ๆ มีหน้าที่ควบคุมบัญชีคนในสังกัด ในกรมใหญ่ ๆ บางกรมเรียกตำแหน่งนี้ว่า “ปลัดบาญชี” นอกจากนี้ยังมีตำแหน่ง “เสมียนตรา” ทำหน้าที่ด้านการเขียน และการประทับตราในเอกสารทางราชการ ซึ่งจะมีเฉพาะในกรมใหญ่เท่านั้น ส่วนตำแหน่งอื่น ๆ กำหนดให้มีขึ้นเฉพาะแต่ละกรม ตามความเหมาะสม และอำนาจหน้าที่ตามลำดับศักดิ์ในทำเนียบตำแหน่งของกรมนั้น ๆ ซึ่งในพระไอยการเรียก “รงงาน” ไม่ว่าจะมิชขนาดใหญ่อหรือเล็กเรียกว่า “กรม” ทั้งสิ้น (มานพ ถาวรวัฒนสกุล ๒๕๓๖ : ๑๓๐-๑๓๑)

รงงานหรือการบริหารราชการกรมพระคลังก็เช่นกัน โดยหลักการนั้นกรมพระคลังเป็นกรมใหญ่หนึ่งในสี่จตุสดมภ์ หลักการจัดการบริหารการปกครองคงเป็นไปตามแบบแผนทั่วไป แต่ด้วยการเป็นกรมใหญ่ที่ขยายตัวเติบโตตามความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเมืองของอาณาจักร ทำให้การบริหารราชการมีส่วนงานนอกเหนือจากเรื่องการค้าของแผ่นดิน และเมื่อศึกษาลักษณะการบริหารราชการกรมพระคลังจากกฎหมายตราสามดวงและหลักฐานอื่น ๆ ทำให้ทราบถึงรงงานและสายการบังคับบัญชาการบริหารราชการว่าประกอบด้วยรงงานที่สำคัญ ๆ คือ กรมท่ากลางที่รงงานขึ้นกับหรือเป็นส่วนการบังคับบัญชาของเสนาบดีหรือโกษาธิบดีโดยตรง และยังมีรงงานสำคัญหรือกรมสำคัญ ๆ ภายใต้การบังคับบัญชาของโกษาธิบดีอีก ๓ หน่วยงานหลัก ๆ คือ กรมท่าซ้าย กรมท่าขวา และกรมพระคลังสินค้า ซึ่งทั้งหมดมีการทำงานประสานกันกับกรมพระคลังอื่น ๆ ที่อยู่นอกเหนือการบังคับบัญชาของโกษาธิบดี โดยอาจขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์ หรือขึ้นต่อเสนาบดีจตุสดมภ์อื่น ๆ ด้วย ซึ่งโครงสร้างหน่วยงานและการบริหารราชการกรมพระคลังตามที่ปรากฏในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนกฎหมายตราสามดวง ได้แก่ โกษาธิบดี ปลัดทูลฉลอง ปลัดนั่งสาร บาญชีกลาง สมุหอากร กองฎีกา กองอากร ทนายโกษา และเสมียนตรา เป็นต้น

โกษาธิบดี เป็นตำแหน่งเสนาบดีหรือเจ้ากรมพระคลัง มียศบรรดาศักดิ์เป็นออกญา (พระยา) ทำหน้าที่เกี่ยวกับการคลังคือดูแลการเก็บรายได้และรายจ่ายของกรมทุกกรม และมีหน้าที่ตัดสินใจที่เกิดขึ้นในศาลของตนเอง (ควอริช เวลล์ ๒๕๑๙ : ๑๔๐-๑๔๑) แต่ต่อมาเมื่อมีการติดต่อค้าขายกับจีนก็ทำหน้าที่แต่งสำเนาหลวงออกไปค้าขายด้วย รวมทั้งเป็นผู้รับผิดชอบด้านการค้าและการติดต่อกับชาวต่างประเทศ และเมื่อครั้งที่มีการยกหัวเมืองขึ้นกรมพระกลาโหมไปขึ้นแก่กรมพระคลัง (กรมท่า) (พระบาทสมเด็จพระ

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๒๕๑๘ : ๑๒๙-๑๓๐) ทำให้หน้าที่ความรับผิดชอบของ โภชาธิบดีมีมากจนงานล้นมือในการต้องดูแลทั้งงานยุติธรรม การทหาร การคลัง การค้า และการต่างประเทศ โดยมีศูนย์กลางการบังคับบัญชาที่กรมท่ากลาง^๘ มีพระพิพัฒน์ โภชาน เป็นราชปลัดทูลฉลองช่วยดูแลงานในส่วนการบริหารราชการของกรมพระคลัง หรือ กรมท่ากลาง (ซึ่งเป็นชื่อเรียกในสมัยหลัง) อันเปรียบเป็นศูนย์กลางการการสั่งงานของ โภชาธิบดี ซึ่งคำว่า “กรมท่ากลาง” นี้ น่าจะใช้เรียกหน่วยงานในการบริหารงานทั่ว ๆ ไป ของกรมพระคลัง อันมีโภชาธิบดีเป็นผู้มีอำนาจบังคับบัญชาและสั่งการ และคงได้รับการ จัดตั้ง ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เพราะงานด้านการค้าและการต่างประเทศของกรม พระคลังในขอบเขตหน้าที่ของกรมท่าซ้าย และกรมท่าขวามีความโดดเด่น และการที่กรม พระคลังได้มีอำนาจดูแลหัวเมืองชายทะเลทั้งทางตะวันออกและทางตะวันตก รวมทั้ง หัวเมืองฝ่ายใต้ในช่วงปลายสมัยอยุธยานั้นก็คงเพราะเมืองเหล่านั้นเป็นหัวเมืองเพื่อ การค้าต่างประเทศ และด้วยงานที่โดดเด่นของโภชาธิบดีนี้ทำให้ในการรับรู้โดยทั่วไป มองว่า การค้าและการต่างประเทศซึ่งมีกรมท่าซ้าย กรมท่าขวาควบคุมดูแลนั้น เป็น หน้าที่หลักของกรมพระคลัง หรือมองว่า “กรมท่า” คือ สิ่งเดียวกับ “กรมพระคลัง” แต่ แท้จริงแล้ว “กรมท่า” ซึ่งยังแบ่งออกเป็นกรมท่าซ้าย-กรมท่าขวานั้นเป็นส่วนงานหนึ่ง ภายใต้อำนาจบังคับบัญชาของโภชาธิบดี ที่มีศูนย์กลางบังคับบัญชาอยู่ที่ “กรมท่ากลาง” ดัง มีหลักฐานระบุว่า “...กรมท่าซ้าย กรมท่าขวา ทั้งสองนี้ให้ขึ้นกรมท่ากลาง ซึ่งเป็นกรม พนักงานใหญ่ในจตุสดมภ์ได้ว่าทั้งท้องพระคลังทั้งปวง และหัวเมืองฝ่ายทะเลทั้งปวง ด้วยนัยนี้ เจ้าพระยาโภชาธิบดี เป็นเสนาบดีผู้ใหญ่ในกรมท่ากลาง จึงได้เป็นผู้สำเร็จ ราชการว่าการต่างประเทศสืบมาแต่โบราณ” (ประกาศเรื่องตำแหน่งเจ้าท่ายุโรป อ้างถึง ในอดิศร หมวกพิมาย ๒๕๓๑ : ๔๘)

^๘ กรมท่าจริง ๆ แล้วเป็นส่วนหนึ่งของกรมพระคลัง แต่ช่วงปลายสมัยอยุธยาถึงต้นรัตนโกสินทร์ กรมคลังต้องดูแลการค้าและการติดต่อกับต่างประเทศ และเมื่อการค้ากับต่างประเทศยิ่งเจริญรุ่งเรือง กรมท่าในระบบราชการตั้งแต่ครั้งอยุธยาที่ยังเจริญเติบโตและขยายตัวขึ้นมาจนแทนที่กรมคลัง ในระบบราชการ และชื่อกรมท่ากลางก็เป็นชื่อหนึ่งของกรมท่าที่หมายถึงกรมที่เป็นศูนย์กลาง การบังคับบัญชาของเสนาบดีกรมคลังหรือโภชาธิบดีนั่นเอง

ดูรายละเอียดเกี่ยวกับโครงสร้างและการบริหารราชการกรมท่าสมัยธนบุรีถึงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ใน อดิศร หมวกพิมาย, กรมท่ากับระบบเศรษฐกิจไทย : วิเคราะห์โครงสร้างและการ เปลี่ยนแปลงตั้งแต่สมัยธนบุรีถึงการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๙๘, ๒๕๓๑.

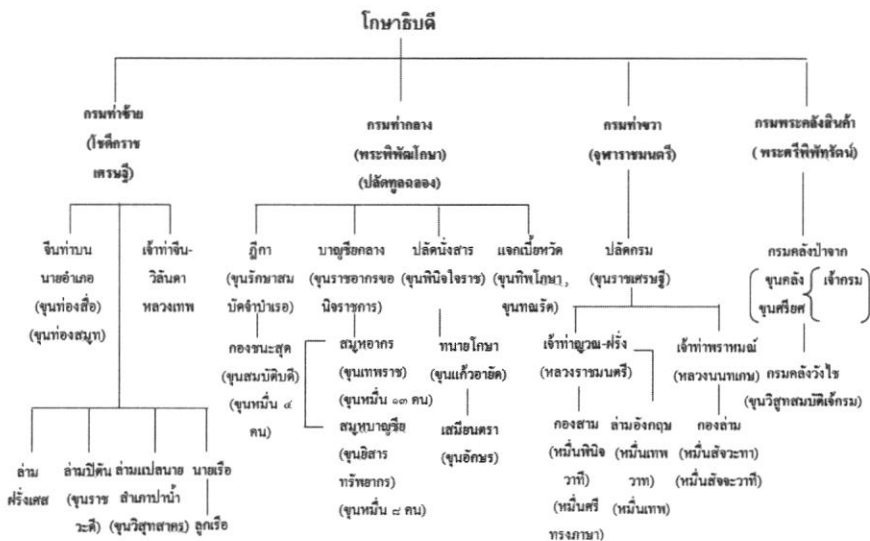
โครงสร้างการบริหารราชการกรมพระคลังในส่วนศูนย์กลางภายใต้การบังคับบัญชาของโกษาธิบดี หรือที่ต่อมารู้จักในชื่อของกรมท่ากลางนั้น ประกอบด้วยขุนนางตำแหน่งสำคัญ ๆ ที่บ่งบอกถึงความเป็นกรมใหญ่กรมสำคัญ ได้แก่ พระพิพัตโกษา ศักดินา ๑๐๐๐ เป็นปลัดทูลฉลอง และมีส่วนงานสำคัญ ๆ ในสังกัดกรมท่ากลางอีก ๔ ส่วนคือ ส่วนการดูแลติดต่อสินค้าความที่เกี่ยวกับกรมพระคลังอันดูแลการเก็บภาษีการค้าและการต่างประเทศ ซึ่งมีขุนพิณใจไจราช ศักดินา ๘๐๐ เป็นปลัดกรม (ปลัดนั่งศาล) มีผู้ช่วยคือ ขุนแก้วอายุต์ ศักดินา ๖๐๐ เป็นทนาย และขุนอักษร ศักดินา ๖๐๐ เป็นเสมียนตรา ส่วนการดูแลการอุทธรณ์ฎีกา มีขุนรักษาสมบัติจำบำเรอศักดินา ๘๐๐ เป็นเจ้ากรม และมีขุนสมบัติบดี ศักดินา ๖๐๐ และขุนหมื่นผู้ช่วยอีก ๔ คน ส่วนการดูแลบัญชีกลาง การเก็บภาษีอากร และการรับ-จ่ายพระราชทรัพย์หลวง มีขุนราชอากรขอเงินราชการศักดินา ๘๐๐ เป็นเจ้ากรม และมีขุนเทพราช ศักดินา ๖๐๐ เป็น

แผนผังที่ ๑ โครงสร้างและการบังคับบัญชาในกรมท่ากลาง

สมุหอากร ผู้ช่วยเป็นขุนหมื่นอีก ๑๓ คน และมีขุนยี่สารทรัพย์ากร คักดินา ๖๐๐ เป็นสมุหบัญชี พร้อมผู้ช่วยเป็นขุนหมื่นอีก ๑๓ คน และส่วนการแจกเบี้ยหวัด มีขุนทิพโกษา คักดินา ๘๐๐ เป็นเจ้ากรม มีเจ้าพนักงานผู้ช่วย คือ ขุนทนต์ตัน คักดินา ๖๐๐ (โครงสร้างการบริหารราชการในกรมท่ากลางทั้ง ๔ ส่วนนี้ มีข้อสังเกตว่า ผู้เป็นเจ้ากรมจะมีคักดินา ๘๐๐ ส่วนผู้ช่วยตำแหน่งรองลงมามีคักดินา ๖๐๐ และ ๓๐๐ ตามลำดับ) อันแสดงเป็นแผนผังโครงสร้างและการบังคับบัญชาในกรมท่ากลาง และแผนผังโครงสร้างการบริหารราชการกรมพระคลัง ในแผนผังที่ ๑ และ แผนผังที่ ๒ นอกจากกรมท่ากลาง อันเป็นชื่อส่วนงานภายใต้การบังคับบัญชาของโกษาธิบดี ในกรมพระคลังแล้ว ยังมีกรมท่าซ้าย กรมท่าขวา และกรมพระคลังสินค้าเป็นกรมสำคัญ ที่อยู่ในความรับผิดชอบของกรมพระคลังด้วย

แผนผังที่ ๒ แผนผังโครงสร้างการบริหารราชการกรมพระคลัง

ความสำคัญของตำแหน่งโกษาธิบดีทางการปกครอง

“...เอาขุนเมืองเป็นพระนครบาลเมือง เอาขุนวังเป็นพระธรรมาภิกรณ์

เอาขุนนาเป็นพระเกษตรา เอาขุนคลังเป็นพระโกษาธิบดี ให้ถือศักดินาหมื่น”

(กรมศิลปากร ๒๕๒๑ : ๒๔๘-๒๕๐)

รัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้ทรงจัดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง โดยโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระไอยการกำหนดศักดินาขึ้น ๒ ฉบับ คือ พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน และพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง เพื่อประโยชน์ในการลำดับชั้นพระราชวงศ์ และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยในเรื่องบทบาทหน้าที่ ศักดิ์ และสิทธิอำนาจ เป็นต้น และต่อมาได้ใช้เป็นเกณฑ์อย่างอื่น ๆ ด้วย เช่น การปรับไหม (ภารดี มหาขันธ์ ๒๕๒๔ : ๓๙) ซึ่งในส่วนพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนได้มีการแต่งตั้งตำแหน่งใหม่เพิ่มขึ้น คือ สมุหนายก และสมุหกลาโหม และได้ปรับยศและเปลี่ยนชื่อตำแหน่งขุนนางเดิมให้สูงขึ้น โดยเฉพาะตำแหน่งจตุสดมภ์ ดังความปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีฯ ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ดังกล่าวข้างต้น ซึ่งข้อความในพระราชพงศาวดารฉบับนี้สะท้อนให้เห็นยศ ตำแหน่งในส่วนการบริหารราชการในราชธานีตั้งแต่สมัยต้นอยุธยาว่าเดิมตำแหน่งข้าราชการชั้นสูงอย่างจตุสดมภ์ทั้ง ๔ เป็นเพียง “ขุน” และได้เปลี่ยนเป็น “พระ” หรือ “ออกพระ” ในการปฏิรูปการปกครองนี้ และต่อมาตำแหน่งจตุสดมภ์ก็ยิ่งเพิ่มสูงขึ้นจนเป็น “พระยา” หรือ “ออกญา” และได้เป็นถึง “เจ้าพระยา” ในสมัยรัตนโกสินทร์ (กรมศิลปากร ๒๕๑๖ : ๖๓๗-๖๓๘) ในส่วนตำแหน่งขุนคลังได้เปลี่ยนชื่อเป็น “โกษาธิบดี” หมายถึงผู้เป็นใหญ่ยิ่งในด้านการคลัง ซึ่งการพิจารณาความสำคัญของตำแหน่งโกษาธิบดี เสนาบดีกรมพระคลังนี้ ศึกษาได้จาก ยศ ตำแหน่ง บรรดาศักดิ์ที่บ่งบอกบทบาทหน้าที่ของโกษาธิบดี ที่ปรากฏในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน และที่ปรากฏในดวงตราประจำตำแหน่งในพระธรรมมัญญู ซึ่งสะท้อนบทบาททางการเมืองการปกครอง และขอบเขตอำนาจหน้าที่ และได้บ่งบอกพื้นที่ความรับผิดชอบที่แสดงให้เห็นได้จากขอบเขตอำนาจไว้ด้วย รวมทั้งการศึกษาจากหลักฐานต่าง ๆ โดยเฉพาะบันทึกของชาวต่างชาติ ซึ่งทั้งหมดนี้ให้ความรู้เกี่ยวกับความสำคัญของตำแหน่งโกษาธิบดีเสนาบดีกรมพระคลัง ดังจะนำเสนอต่อไป

สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้อธิบายเรื่องบทบาทหน้าที่ของตำแหน่ง

เสนาบดีกรมพระคลังว่า ตำแหน่งโกษาธิบดี เดิมมีหน้าที่ เป็นผู้รับจ่ายและเก็บรักษาพระราชทรัพย์อันได้มาแต่ส่วยสาอากร ซึ่งแบ่งการจัดเก็บออกเป็น ๔ ประเภทคือ ๑. จังกอบ ซึ่งเรียกเก็บโดยการชักสินค้าเป็นเงินหรือส่วนลดตามขนาดยานพาหนะซึ่งขนส่งสินค้าผ่านด่านขนอน ๒. อากร เรียกเก็บโดยการชักส่วนผลประโยชน์จากการประกอบอาชีพของประชากร ๓. ส่วย คือการอนุญาตให้บุคคลส่งสิ่งของหรือเงินแทนการถูกเกณฑ์แรงงานมาทำราชการ และ ๔. ฤชา เรียกเก็บจากค่าธรรมเนียมและเบี้ยปรับ (สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ๒๕๑๙ : ๑๙-๒๐) แต่เมื่อศึกษาโครงสร้างการบริหารราชการจากพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน จากพระธรรมนูญ และหลักฐานอื่น ๆ โดยเฉพาะจากหลักฐานต่างประเทศร่วมสมัยประกอบไปด้วยแล้ว พบว่าโกษาธิบดีไม่ได้มีบทบาทหน้าที่อันโดดเด่นในด้านการเก็บส่วย ภาษีอากร หรือการรักษาพระราชทรัพย์ เพราะหน้าที่นี้มีกระจายอยู่ในกรมสำคัญอื่น ๆ ที่ได้ดูแลหัวเมืองและรับผิดชอบการเก็บภาษีอากรด้วย อาทิ กรมกลาโหม กรมมหาดไทย รวมทั้งด้านการค้าและการต่างประเทศ เป็นสำคัญเท่านั้น^๙ ส่วนการเก็บรักษาพระราชทรัพย์ เป็นหน้าที่หลักของพระยาราชการบดี เจ้ากรมพระคลังมหาสมบัติ อันขึ้นอยู่กับกรมวัง แต่ความสำคัญของตำแหน่งโกษาธิบดียังมีในด้านการเมืองการปกครองด้วย โดยเฉพาะเมื่อได้ควบคุมดูแลหัวเมืองหัวเมืองชายทะเลตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๑๗๓-๒๑๙๙) เพราะเป็นเมืองที่เกี่ยวข้องกับการค้าโดยตรง และควบคุมดูแลหัวเมืองฝ่ายใต้ทั้งหมดแทนสมุหพระกลาโหมในสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๒๗๕-๒๓๐๑) จนทำให้มีอำนาจเทียบเคียงกับตำแหน่งสมุหนายก^{๑๐} (มานพ ถาวรวัฒนสุกุล ๒๕๓๖ : ๑๕๔)

^๙ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ วิเคราะห์ไว้ว่า โกษาธิบดี มีหน้าที่หลักในการจัดการเกี่ยวกับการค้า และการทูต ทั้งในระดับสูง คือ การติดต่อกับต่างประเทศ การรับ-ส่งคณะทูต และในระดับล่าง คือ การควบคุมดูแลการค้า พ่อค้า และชาวต่างชาติที่เข้ามาทั้งหมด รวมทั้งเป็นผู้เก็บอากรสินค้าที่เข้ามา และดูแลคลังที่เก็บสินค้าเหล่านั้นด้วย รายละเอียดใน “อยุธยา : ราชธานีและเมืองท่าของสยามสายสัมพันธ์กับจีนในพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐” ใน **อยุธยา : ประวัติศาสตร์และการเมือง**, ๑๖๓.

^{๑๐} ดูรายละเอียดเกี่ยวกับการลดอำนาจสมุหพระกลาโหม และการเพิ่มอำนาจแก่โกษาธิบดี เสนาบดีกรมพระคลังในสมัยอยุธยาตอนปลาย ใน วรางคนา นิพัทธ์สุขกิจ, **กลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าในสังคมอยุธยา พ.ศ. ๒๑๗๒-๒๓๑๐**, ๒๐๓-๒๐๕.

หลักฐานร่วมสมัยอยุธยาที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับ ยศ ตำแหน่ง ของขุนนางไทยนั้น สะท้อนภาพความสำคัญของตำแหน่งขุนคลัง หรือโกษาธิบดีได้เป็นอย่างดีว่าเป็นขุนนางชั้นสูง เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย รวมทั้งได้บ่งบอก บทบาทหน้าที่ไว้ด้วยว่า โกษาธิบดีหรือออกญาพระคลัง เป็นผู้ดูแลรายได้ทรัพย์สินของพระมหากษัตริย์ เป็นหัวหน้าพระคลังสินค้า เป็นที่ปรึกษา และหัวหน้าฝ่ายการต่างประเทศ และเป็นผู้เก็บรักษาดวงตราพระราชลัญจกร อาทิในบันทึกจดหมายเหตุการณเดินทางของโดเม ปิเรส ตอนที่เกี่ยวกับสยาม ซึ่งเป็นงานเขียนร่วมสมัยกับสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ระบุว่า “กิจการทุกอย่างต้องผ่านพิจารณาของอุปราชและขุนโกษาซึ่งเป็นเจ้าพระคลัง...ขณะนี้ได้รับความเชื่อถือไว้วางพระทัย จากพระเจ้ากรุงสยามเป็นอย่างยิ่ง...เป็นธรรมเนียมของราชอาณาจักรสยาม ที่ว่าทุกสิ่งทุกอย่างจะต้องผ่านการพิจารณาของอุปราช และขุนโกษา และบุคคลทั้งสองนี้ เป็นผู้เขียนราชสาสน์ถึงมะละการ่วมกับพระเจ้ากรุงสยาม” (วินัย พงศ์ศรีเพียร บรรณาธิการ ๒๕๒๘ : ๗)

นอกจากนี้ในบันทึกของฟาน ฟลิต ผู้เป็นนายสถานีการค้าของฮอลันดาที่เข้ามาอยู่ในรัชสมัยพระเจ้าปราสาททอง ก็ได้กล่าวถึงอำนาจ และบทบาทหน้าที่ของโกษาธิบดี ความว่า “...ออกญาพระคลัง หัวหน้าพระคลังสินค้าของพระเจ้าแผ่นดิน ผู้รักษาพระราชลัญจกร และเป็นผู้ติดต่อสื่อกลางสำหรับพวกชาวต่างชาติซึ่งอยู่ในประเทศ” และในหลักฐานเดียวกันของฟาน ฟลิตที่กล่าวถึงอำนาจหน้าที่ของข้าราชการชั้นสูงในกรุงศรีอยุธยา เมื่อกล่าวถึงอำนาจของออกญาพระคลังได้ระบุว่า “...ที่ปรึกษาและหัวหน้าฝ่ายการต่างประเทศที่พระราชวัง และเป็นผู้เก็บรักษาดวงตราพระราชลัญจกรใหญ่” (กรมศิลปากร ๒๕๔๖ : ๔๐, ๙๑) และในบันทึกจดหมายเหตุแกมปีเฟอร์ ได้บันทึกถึงความสำคัญของตำแหน่งโกษาธิบดี ว่า พระยาพระคลัง เป็นอัศวินมหาเสนาบดีของประเทศสยามและเป็นผู้ว่าการต่างประเทศด้วย^{๑๐}

แม้ข้อมูลจากหลักฐานต่างประเทศร่วมสมัยอยุธยา (ส่วนใหญ่มีอายุในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๒) ได้สะท้อนภาพความสำคัญของตำแหน่งโกษาธิบดีในด้านการค้าและ

^{๑๐} ซึ่งเป็นนายแพทย์ชาวเยอรมันประจำคณะทูตของบริษัทอีสต์ อินเดีย ของฮอลันดา ที่จะเดินทางไปญี่ปุ่น แต่ได้มาพักในกรุงศรีอยุธยาประมาณ ๑ เดือน ได้บันทึกสิ่งที่พบเห็นในช่วงเวลาที่ได้พำนักในตอนปลายรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ต่อช่วงต้นรัชสมัยสมเด็จพระเพทราชา. อ้างอิงใน กรมศิลปากร ๒๕๔๕ : ๒๙.

การต่างประเทศ (โดยเฉพาะหลักฐานจากชาวต่างชาติที่เข้ามาในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ อันเป็นช่วงที่การค้าและการต่างประเทศเฟื่องฟู) ซึ่งสอดคล้องกับหลักฐานสำคัญคือ พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน ที่มีมาก่อนการเข้ามาของชาติตะวันตก (ซึ่งถูกเขียนขึ้นช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๑ สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ) ที่แสดงบทบาทหน้าที่ของโกษาธิบดี ว่าได้บังคับบัญชากรมพระคลัง และต้องดูแลงานในอีก ๓ กรม สำคัญคือ กรมท่าซ้าย กรมท่าขวา และกรมพระคลังสินค้า ดังกล่าวไปแล้วนั้น ซึ่งทั้ง ๔ กรม หรืองานสำคัญนี้เมื่อพิจารณาจากโครงสร้าง ยศ ตำแหน่ง แล้วล้วนเป็นเรื่องของการค้ากับการต่างประเทศทั้งสิ้น รวมทั้งสอดคล้องกับหลักฐานจากญี่ปุ่น ที่เรียกว่า “เรคโดโฮอัน”^{๑๑} ซึ่งมีพระราชสาส์นจากกษัตริย์ริวกิวไปถึงอยุธยา เมื่อ ปี พ.ศ. ๑๙๖๘ ถือเป็นเอกสารเก่าแก่ที่สุดที่กล่าวถึงอยุธยา ที่ทำให้ทราบถึงวิธีการค้าขายกับต่างประเทศของอยุธยาในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ว่าเป็นการค้าแบบผูกขาดภายใต้การควบคุมของพระมหากษัตริย์ ซึ่งวิธีการควบคุม การซื้อขาย และการกำหนดราคาอยู่ในความรับผิดชอบของโกษาธิบดีเสนาบดีกรมพระคลัง (อิชิอิ โยเนะโอะ และโยชิภาวะ โทชิฮารุ ๒๕๔๒ : ๗-๑๔)

แต่เมื่อพระนครหรืออยุธยามีระบบเศรษฐกิจการค้ากว้างขวางขึ้น ทำให้ต้องมีระบบบริหารราชการขนาดใหญ่และซับซ้อนเกิดขึ้นด้วย อันมีผลให้บทบาทหน้าที่ของกรมพระคลังหรือโกษาธิบดีมีเพิ่มมากขึ้น อาทิ ตัดสินคดีความในศาลของตนเอง การทำหน้าที่เสมือนเสนาบดีการพาณิชย์และการต่างประเทศ เมื่อมีการติดต่อค้าขายกับจีนและชาติยุโรป (ควอริช เวลล์ ๒๕๑๙ : ๑๔๐-๑๔๑) โดยเฉพาะช่วงปลายสมัยอยุธยา อำนาจและบทบาทหน้าที่ของกรมพระคลังยิ่งเพิ่มสูงขึ้น จากการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการแย่งชิงอำนาจ และการค้ากับต่างประเทศถึงขนาดที่กรมพระคลัง และโกษาธิบดีมีฐานะสูงและมีบทบาทเทียบเท่ากับตำแหน่งสมุหนายกและสมุหกลาโหม เนื่องจากได้ปกครองหัวเมืองฝ่ายใต้แทนสมุหกลาโหม ซึ่งแท้จริงแล้วโกษาธิบดีได้ดูแลควบคุมหัวเมืองชายทะเลอยู่แล้ว ดังปรากฏหลักฐานบันทึกของแซร์เวส ซึ่งเข้ามาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ว่า เสนาบดี ตำแหน่งที่เรียกว่าพระคลัง ทำหน้าที่เป็นเอกอัครราชทูตและ

^{๑๑} อันเป็นบันทึกความสัมพันธ์ระหว่างริวกิว (โอกินาวา) กับเมืองต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะอยุธยา

ทำงานเกี่ยวกับการต่างประเทศทั้งสิ้น มีอำนาจสิทธิขาดในการปกครองประเทศทางด้านทะเลทั่วไป ตั้งแต่ พิพลี (เพชรบุรี) จรดถึงเทนมัสเซริม (ตะนาวศรี) และจัดการเกี่ยวกับคลังสินค้าของพระมหากษัตริย์ (นิโกลาส์ แชรแวงส ๒๕๐๖ : ๗๑-๗๒) ดังนั้นบทบาทหน้าที่ของโกษาธิบดี เสนาบดีกรมพระคลัง นอกจากมีหน้าที่ด้านการคลังและการต่างประเทศแล้ว ยังได้ควบคุมดูแลหัวเมืองชายทะเลด้วยนอกจากนี้ในพระธรรมนูญส่วนที่ว่าด้วยเรื่องการใช้ “ตรา” ในกิจการราชการต่าง ๆ ยังระบุถึงลักษณะบางประการที่ต้องใช้ตราหลายดวงประกอบกัน เช่น การใช้ตราจักร ของเจ้าพญาจักร ใช้ประทับร่วมกับตราราชสีห์ ตราคชสีห์ และตราบัวแก้ว สำหรับไปลงพระราชอาญาประหารชีวิตกรมการเมืองและผู้ต้องถึงตายที่อยู่ในหัวเมืองต่าง ๆ ทั้งที่ขึ้นกับกรมมหาดไทย กรมกลาโหม กรมพระคลัง^{๑๐} ซึ่งหลักฐานการใช้ตรา ในพระธรรมนูญส่วนนี้ เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งที่แสดงถึงบทบาททางการปกครองที่สำคัญของโกษาธิบดีเสนาบดีกรมพระคลังผู้ถือตราบัวแก้วว่ามีฐานะสูงและมีบทบาทเทียบเท่ากับตำแหน่งสมุหนายกและสมุหกลาโหม ผู้ถือตราราชสีห์ และตราคชสีห์

บทบาททางการเมืองของตำแหน่งโกษาธิบดี

ส่วนบทบาททางการเมือง ความสำคัญของตำแหน่งโกษาธิบดีในส่วนนี้ เห็นได้ชัดจากการมียศ ตำแหน่งเป็นขุนนางชั้นสูงและมีอำนาจหน้าที่ตามที่ปรากฏในบันทึกหลักฐานร่วมสมัยต่าง ๆ ของชาวต่างชาติแล้ว บทบาททางการเมืองของโกษาธิบดีในบางรัชสมัยที่ได้เป็นผู้รับใช้ใกล้ชิดเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย หรือเป็นขุนนางอยู่แต่เดิมแต่ได้รับการเลื่อนขั้น เพราะมีความชอบใด ๆ ก็ตามจนได้เป็นโกษาธิบดีนั้นก็สะท้อนความสำคัญของตำแหน่งนี้เช่นกัน โดยเฉพาะช่วงสมัยราชวงศ์ปราสาททองถึงราชวงศ์บ้านพลูหลวง ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองและสมเด็จพระนารายณ์ ต่อมาถึงช่วงรัชสมัยสมเด็จพระเพทราชาและสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศนั้น ตำแหน่งโกษาธิบดีมีความสำคัญทางการเมืองเป็นพิเศษ เพราะเป็นตำแหน่งที่ควบคุมดูแลชาวต่างชาติที่

^{๑๐} ดูรายละเอียดเกี่ยวกับชื่อตรา ผู้ใช้ตรา กรมของผู้ใช้ตราและความหมาย ความสำคัญของตราที่ปรากฏในพระธรรมนูญ ใน จักรฤทธิ์ อุทโย, “พระธรรมนูญว่าด้วยการใช้ตรา”. ใน ศุภวัฒน์ - ศุภวาร จุลจิราภรณ์, ๙๕-๑๑๔.

ทรงเลือกใช้เพื่อคานอำนาจขุนนางฝ่ายปกครอง ชาวต่างชาติเหล่านั้นที่ถูกดึงเข้าสู่ระบบราชการของอยุธยา โดยมากมักถูกจัดเป็นกองอาสา และเป็นราชองครักษ์ต่างชาติไปในตัว ซึ่งแม้กองอาสาต่างชาติเหล่านี้จะมีกำลังน้อยกว่ากำลังไพร่พลของขุนนาง แต่มีความพร้อมเพรียงและสามารถปฏิบัติการได้เฉียบพลัน โดยเฉพาะในการขึ้นครองราชย์ของสมเด็จพระนารายณ์ พระองค์ได้กำลังจากขุนนางฝ่ายข้าราชการชาวต่างชาติ อาทิ ญี่ปุ่น มลายู อิหร่าน โปรตุเกส และปัตตานี เข้าร่วมในการก่อการรัฐประหารยึดอำนาจจากพระศรีสุธรรมราชา^{๓๓} ดังมีบันทึกของแซรแวงส์ที่กล่าวว่า พวกโปรตุเกสเป็นพวกแรกที่ให้การช่วยเหลือเพื่อแลกกับผลประโยชน์ทางการค้าและรางวัลเมื่อทำการสำเร็จ (นิโกลาส์ แซรแวงส์ ๒๕๐๖ : ๒๗๗)

โกษาธิบดีคนสำคัญในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองถึงช่วงต้นสมัยสมเด็จพระนารายณ์ คือ อากา มุฮัมหมัด ผู้เป็นมุสลิมชาวอิหร่านที่ได้คอยช่วยเหลือเสริมสร้างอำนาจของสมเด็จพระนารายณ์ ด้วยการลิดรอนอำนาจขุนนางฝ่ายปกครอง แล้วส่งเสริมอำนาจขุนนางชาวต่างชาติที่ต้องขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์ อันเป็นพระราโชบายที่ใช้มาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (นิธิ เอียวศรีวงศ์ ๒๕๒๓ : ๔๔) ซึ่งใช้ตำแหน่งพระคลังเปรียบเป็นเสาเอกเสาหนึ่งในพระราโชบายเพื่อบั่นทอนอำนาจขุนนางไทยฝ่ายปกครอง อากา มุฮัมหมัด นอกจากเป็นเสนาบดีกรมพระคลังแล้วยังเป็นหัวหน้าของประชาคมอิหร่านด้วย อันทำให้มีการจ้างทหารอิหร่านอพยพจากอินเดียมาเป็นทหารรักษาพระองค์ถึง ๒๐๐ คน (นิธิ เอียวศรีวงศ์ ๒๕๒๓ : ๖๙-๗๐) และทำให้มีชาวมุสลิมเข้ามามีอิทธิพลทางการค้าและการปกครอง ดังปรากฏหลักฐานว่าต้นรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ เจ้าเมืองชายทะเลฝั่งตะวันตกของอ่าวไทยตั้งแต่เมืองมะริด ตะนาวศรี ปรานบุรี เพชรบุรี และเมืองอื่น ๆ ตลอดทางที่จะเข้ามาอยุธยา เจ้าเมืองล้วนเป็นมุสลิมทั้งสิ้น (กรมศิลปากร ๒๕๑๒ : ๒๘๐) ซึ่งบทบาทของโกษาธิบดีในการแต่งตั้งเจ้าเมืองทางฝั่งทะเลตะวันตกนั้นตรงกับบันทึกของแซรแวงส์ที่ระบุว่า พระคลังมีอำนาจสิทธิขาดในการปกครองประเทศทางด้านทะเลทั่วไป ตั้งแต่ พิพาลี (เพชรบุรี) จรดถึงเทนเนสซิม (ตะนาวศรี) (นิโกลาส์ แซรแวงส์ ๒๕๐๖ : ๗๒)

ออกญาพระคลัง หรือโกษาธิบดีคนต่อมาที่มีความสำคัญมากคือ ออกญาโกษา

^{๓๓} ดูรายละเอียดใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์, ๓๕-๗๙.

(เหล็ก) ซึ่งเป็นพี่น้องกับพระวิสุทธิสุนทร (ต่อมาเป็นเจ้าพระยาโกษาปาน) และเป็นสหายร่วมพระนมกับสมเด็จพระนารายณ์ จึงได้รับพระราชกรณูนาได้รับใช้ใกล้ชิดเป็นผู้มีจริยวัตรและสติปัญญาเป็นเลิศ (นิโกลาส์ แชรแวงส ๒๕๐๖ : ๗๒) และเป็นข้าหลวงเดิม เคยร่วมเป็นร่วมตายกันมาในการฟันฝ่าอุปสรรคทางการเมืองมาตั้งแต่ต้นรัชกาล (นิธิเยียวศรีวงศ์ ๒๕๒๓ : ๗๑)

พระยาพระคลังคนสำคัญอีกคนหนึ่ง คือ โกษาปาน ซึ่งดำรงตำแหน่งโกษาธิบดีสมัยพระเพทราชา และมียศถึงขั้นเจ้าพระยา เหตุที่ขุนนางจตุสดมภ์ท่านนี้มียศสูงนั้นเป็นเรื่องทางการเมืองเป็นสำคัญ เพราะสมเด็จพระเพทราชาเป็นขุนนางที่แย่งชิงราชสมบัติแล้วปราบดาภิเษกตนเองขึ้นสู่ราชบัลลังก์ ทำให้ต้องพึ่งพาขุนนางอื่น ๆ ในการยึดอำนาจเป็นเหตุให้ต้องทรงตอบแทนความดีความชอบผู้สนับสนุนเหล่านั้นด้วย ยศ ตำแหน่งที่สูงเป็นพิเศษ ดังกรณีออกญาโกษาปาน ได้เป็นเจ้าพระยาโกษาปาน ตำแหน่งโกษาธิบดีตั้งแต่แรกที่สมเด็จพระเพทราชาได้ราชสมบัติจนถึงแก่อนิจกรรม (สุภัทรา กมลภรณ์ ๒๕๒๙ : ๙-๑๐)

โกษาธิบดีคนสำคัญอีกหนึ่งท่านที่จะยกเป็นตัวอย่างถึงความสำคัญของตำแหน่งนี้ คือ เจ้าพระยาชานาญบริรักษ์ (อู) ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ผู้เป็นขุนนางสำคัญที่ได้ช่วยเหลือให้สมเด็จพระเจ้าบรมโกศได้ขึ้นครองราชย์ซึ่งในกรณีของเจ้าพระยาชานาญบริรักษ์ (อู) สะท้อนถึงความสำคัญของตำแหน่งโกษาธิบดีทางการเมืองในสมัยนั้นอย่างมาก เพราะขุนนางผู้รับราชการในวังหน้าเป็นขุนชานาญชาญณรงค์ เมื่อครั้งสมเด็จพระเจ้าบรมโกศดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ เมื่อพระมหากษัตริย์หรือต่อมาคือ สมเด็จพระเจ้าบรมโกศทรงแย่งชิงราชสมบัติกับเจ้าฟ้าอภัยนั้น ขุนชานาญชาญณรงค์เป็นผู้สนับสนุนคนสำคัญต่อพระมหากษัตริย์ ดังนั้นเมื่อทรงขึ้นครองราชย์จึงต้องพึ่งพาขุนชานาญชาญณรงค์ โดยการพระราชทานยศ ตำแหน่งให้สูงขึ้น รวมทั้งพระราชทานตำแหน่งเสนาบดีกรมพระคลังให้แก่ขุนนางผู้สนับสนุนพระองค์ ด้วยตำแหน่งนี้มีอำนาจและผลประโยชน์อย่างล้นเหลือถ้าพระราชทานให้แก่ผู้ที่ทรงไว้วางพระราชหฤทัยแล้วจะช่วยในการรักษาพระราชอำนาจและผลประโยชน์ โดยเฉพาะผลประโยชน์ทางการค้าอันเป็นที่มาของพระราชทรัพย์จำนวนมาก (บุษกร กาญจนจारी ๒๕๔๔ : ๑๐-๑๑)

นอกจากบทบาททางการเมืองของขุนนางที่ทำให้ได้รับยศถาบรรดาศักดิ์สูงแล้ว

ดังตัวอย่างตำแหน่งโกษาธิบดี ความเปลี่ยนแปลงทางการค้าในปลายสมัยอยุธยา มีผลต่อตำแหน่งโกษาธิบดีอย่างมาก เพราะหลังจากเจ้าพระยาโกษาปานถึงแก่อนิจกรรมตำแหน่งเจ้าพระยาพระคลังตกเป็นของคนจีน ตั้งแต่ปลายสมัยสมเด็จพระเพทราชาถึงสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ เพราะช่วงนี้อยุธยาทำการค้ากับจีนมากที่สุด (สุภัทรา กมลภรณ์ ๒๕๒๙ : ๑๑-๑๒) และการยกตำแหน่งเสนาบดีกรมพระคลังแก่เจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ (อู๋) ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศนั้น (ก่อนหน้านั้น โกษาธิบดีเป็นชาวจีน) นอกจากเป็นการเอื้อผลประโยชน์ระหว่างกันแล้ว ยังสะท้อนว่าสมัยอยุธยาตอนปลาย ได้ให้ความสำคัญกับผลประโยชน์ทางการค้าของพระมหากษัตริย์กับชนชั้นปกครองด้วย^{๙๙} ดังนั้นตำแหน่งโกษาธิบดีมีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะเป็นที่มาของอำนาจทางการเมือง การค้า และการสะสมความมั่งคั่งด้วย

โกษาธิบดีหรือเสนาบดีกรมพระคลัง เป็นหัวหน้าผู้บังคับบัญชาและสั่งการใน ส่วนงานบริหารราชการกรมพระคลัง ได้รับพระราชทานเครื่องยศเช่นเดียวกับเสนาบดี จตุสดมภ์ คือ พานทองมีเครื่องใน คนโททอง กระโถน (เงิน) ขันทองสลักลาย ถาดเงิน รอง ดาบฝักช้ออ้อย (ทองหรือเงินไม่กล่าว) เสลี่ยงงาสลักลาย กั้นสัปทนแพร ได้ พระราชทานเบี้ยหวัดปีละ ๔๐ ชั่ง นุ่งเรือกัญญา พนักเขียนลาย ซึ่งตำแหน่งพระยาพระคลังใช้ตราบัวแก้ว (อนันต์ อมรรตัย, บรรณานิการ ๒๕๔๔ : ๒๒๘) ขอบเขตอำนาจหรือพื้นที่ในการบริหารราชการของเสนาบดีกรมพระคลัง เดิมตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น คงมีเพียงดูแลการเก็บรายได้และรายจ่ายของกรมทุกกรม คือ เก็บอากร ส่วยค่าราชการ ภาษีผ่านด่านทั้งหมด รวมทั้งตัดสินคดีความที่เกิดขึ้นในศาลตนเองเป็นหลักและอำนาจ บังคับบัญชาคงอยู่เพียงในเขตวงราชการนี้ (ควอริช เวลล์ ๒๕๑๙ : ๓๔๐)

^{๙๙} เพราะก่อนหน้านั้นในรัชสมัยสมเด็จพระเพทราชาถึงสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ โกษาธิบดีเป็นชาวจีน และกิจกรรมทางการค้าในราชสำนักส่วนใหญ่อยู่ในมือกลุ่มชาวจีน แม้เมื่อโกษาธิบดีจีนผู้นั้นทำความผิดร้ายแรง โดยการถอยเรือหนีเข้าศึก เมื่อครั้งโปรดเกล้าให้ยกทัพเรือไปขึ้นบก ณ เมืองบันทายมาศ ซึ่งควรได้รับโทษหนักถึงประหารชีวิต แต่ได้ทรงลดโทษเพียงการปรับชดเชยความเสียหายเท่านั้น ด้วยน่าจะทรงเกรงว่าจะมีผลกระทบต่อการดำเนินการค้าของหลวง และอาจมีปฏิกริยาทางลบจากกลุ่มชาวจีนที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับโกษาธิบดีจีนได้ ดูรายละเอียดใน บุษกร กาญจนจารี, “ปัญหาการควบคุมกำลังคนและแห่งหนึ่งของการเมือง เศรษฐกิจในสมัยอยุธยาตอนปลาย” ใน เปลวไฟ เลื่อมลายนาถ : รวมบทอ่านคັศสรประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้. ๒๕๔๔, ๙-๑๑.

อำนาจและบทบาทของโกษาธิบดี เสนาบดีกรมพระคลัง เมื่อพิจารณาจากตราประจำตำแหน่ง คือ ตราบัวแก้ว อันเป็นเครื่องแสดงถึงขอบเขตอำนาจและหน้าที่ของผู้ถือตรานั้น^{๓*} ได้ระบุขอบเขตอำนาจ หน้าที่ รวมทั้งพื้นที่ในความรับผิดชอบ ตามที่ปรากฏในพระธรรมนุในกฎหมายตราสามดวงว่ามีอำนาจบังคับบัญชาในการแต่งตั้งเจ้าเมือง ปลัด กรมการเมือง นายอการ รวมทั้งการตัดสินคดีความในเขตเมืองขึ้นกรมพระคลัง ๘ เมือง ได้แก่ จันทบุรี ตราด ระยอง บางละมุง นนทบุรี สมุทรปราการ สมุทรสงคราม และสมุทรสาคร รวมทั้งตัดสินคดีความด้านภาษีอากร และคดีความที่เกี่ยวกับชาวต่างชาติ เพราะการควบคุมดูแลชาวต่างชาติเป็นอีกบทบาทหน้าที่หนึ่งของกรมพระคลัง และโกษาธิบดี

แต่เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการเมืองการปกครอง ในช่วงสามสิบปีสุดท้ายของราชอาณาจักรอยุธยาในรัชสมัยสมเด็จพระเพทราชา ได้มีผลต่อการจัดระเบียบการปกครองหัวเมืองโดยให้สมุหนายกดูแลปกครองส่วนงานทั้งทหาร และพลเรือนในหัวเมืองฝ่ายเหนือ ส่วนสมุหพระกลาโหมให้ดูแลปกครอง ส่วนงานทั้งฝ่ายทหารและพลเรือนในหัวเมืองฝ่ายใต้ ซึ่งต่อมาได้มีการโอนอำนาจการปกครองหัวเมืองฝ่ายใต้ของสมุหพระกลาโหมมาอยู่ในการบังคับบัญชาของกรมพระคลังในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ (มานพ ถาวรวัฒน์สกุล ๒๕๓๖ : ๑๕๔) โดยผู้ดำรงตำแหน่งโกษาธิบดีหรือเสนาบดีกรมพระคลังในรัชสมัยนี้ คือ เจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ (อู) ซึ่งเป็นขุนนางคนสำคัญที่ได้ช่วยเหลือให้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศได้ขึ้นครองราชย์ (มานพ ถาวรวัฒน์สกุล ๒๕๓๖ : ๑๕๔) ดังกล่าวแล้วในหัวข้อบทบาททางการเมืองของโกษาธิบดีเสนาบดีกรมพระคลัง) ซึ่งทำให้ผู้ดำรงตำแหน่งโกษาธิบดีมีอำนาจบทบาทหน้าที่และขอบเขตอำนาจเพิ่มขึ้น โดยพื้นที่ความรับผิดชอบของกรมพระคลังมีเพิ่มขึ้นจากควบคุมหัวเมืองชายทะเลแล้วยังควบคุมหัวเมืองฝ่ายใต้ที่เคยสังกัดกรมพระกลาโหมด้วย และกว่าที่สมุหกลาโหมจะได้อำนาจปกครองหัวเมืองฝ่ายใต้คืนมาก็ล่วงมาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อรัชกาลที่ ๑ โปรดเกล้าฯ ให้แบ่งหัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายตะวันตก ซึ่งขึ้นกรมท่า ๑๙ เมืองและเมืองขึ้นกรมมหาดไทย ๑ เมือง รวม ๒๐ เมือง พระราชทานยกให้

^{๓*} ดูรายละเอียดเกี่ยวกับชื่อตรา ผู้ใช้ตรา กรมของผู้ใช้ตราและความหมาย ความสำคัญของตราที่ปรากฏในพระธรรมนุใน จักรกฤทธิ อุทิศ, “พระธรรมนุว่าด้วยการใช้ตรา”. ใน ศุภวัฒน์ - ศุภวาร จุลวิจารณ์, ๙๕-๑๑๘.

มาขึ้นกรมพระกลาโหม (กรมศิลปากร ๒๕๔๕ : ๖)

เดิมพื้นที่ความรับผิดชอบในการดูแลของกรมพระคลังคงอยู่ในเขตพระราชธานี และดูแลหัวเมืองชายทะเล ตามที่ปรากฏหลักฐานการใช้ตราบัวแก้ว ดังกล่าวไปแล้วนั้น แต่มีหลักฐานชาวต่างชาติของชาวแคว้น ว่ากรมพระคลังได้เคยปกครองหัวเมืองชายทะเลมาก่อน คือ “มีอำนาจสิทธิขาดในการปกครองด้านทะเลทั่วไป ตั้งแต่พิพลี (เพชรบุรี) จรดถึงเทินนัสเซริม (ตะนาวศรี)” (นิโคลาส์ แชนแวล ๒๕๐๖ : ๗๑-๗๒) ดังนั้นตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศเป็นต้นมา เมืองขึ้นกรมพระคลังตามที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ นั้นมี ๑๙ เมือง คือ สงขลา พัทลุง นครศรีธรรมราช ไชยา หลังสวน ชุมพร ปะทิว คลองวาน กุยบุรี ปราณบุรี ตะนาวศรี มฤต กระ ตะกั่วป่า ตะกั่วทุ่ง พังงา ถลาง กาญจนบุรี และไทรโยค ซึ่งในสมัยรัชกาลที่ ๑ หลังทรงปราบดาภิเษก เนื่องจากเจ้าพระยามหาเสนาบดี มีสมุหกลาโหมมีความดีความชอบมาก จึงโปรดเกล้าฯ ให้แบ่งหัวเมืองกลับไปให้กรมพระกลาโหมดูแลดังเดิม โดยยกหัวเมือง ปักข์ได้ฝ่ายตะวันตก ๑๙ เมืองดังกล่าวกับเมืองเพชรบุรี ซึ่งเดิมเคยเป็นเมืองขึ้นกรมมหาดไทย รวม ๒๐ เมืองให้แก่กรมพระกลาโหมปกครองดูแล ส่วนกรมพระคลังซึ่งในสมัยรัตนโกสินทร์ที่มักเรียก กรมท่า นั้นยังคงเหลือเมืองในปกครองอยู่ ๘ เมือง คือนนทบุรี สมุทรปราการ สาครบุรี ชลบุรี บางละมุง ระยอง จันทบุรี และตราด (กรมศิลปากร ๒๕๔๕ : ๖)

การที่โกษาธิบดีตั้งแต่สมัยสมเด็จพระบรมโกศได้ควบคุมหัวเมืองของกรมกลาโหม อาจเป็นเรื่องของการเมืองภายในช่วงขณะนั้น ที่พระมหากษัตริย์ทรงเพิ่มอำนาจให้แก่ขุนนางที่ทรงไว้วางพระราชฤทัย โดยเฉพาะเจ้าพระยาชำนานญบริรักษ์ (อู่) ที่ได้เป็นผู้ช่วยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ขณะดำรงตำแหน่งเป็นสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ (กรมศิลปากร ๒๕๒๑ : ๒๔๔-๒๕๐) ในการต่อสู้ชิงราชสมบัติกับกองกำลังของเจ้าฟ้าอภัย จนสมเด็จพระเจ้าบรมโกศได้ครองราชย์ ประกอบกับต้องการลดอำนาจของพระยาราชสงครามสมุหกลาโหมเดิม ซึ่งมีความสัมพันธ์อันไม่ราบรื่นขัดแย้งกันรุนแรงกับสมเด็จพระเจ้าบรมโกศมาตั้งแต่ครั้งทรงเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล รวมทั้งความสามารถทางการค้า การมีอิทธิพลในการค้ากับต่างประเทศอยู่แล้ว โดยเฉพาะความสำเร็จในการทำการค้ากับจีน ที่ช่วงปลายสมัยอยุธยาทำการค้าขายด้วยมากที่สุด เป็นผลให้เจ้าพระยาชำนานญบริรักษ์ ได้บังคับบัญชา

หัวเมืองภาคใต้แทน ซึ่งเป็นผลดีต่อพระองค์ทั้งด้านการเมืองและการค้า และย่อมจะดูแลควบคุมการค้าในหัวเมืองภาคใต้ได้ดีกว่า (สุภัทรา กมลภรณ์ ๒๕๒๙ : ๑๑-๑๔)

ดังนั้นขอบเขตอำนาจหน้าที่ในความรับผิดชอบตามที่ปรากฏในพระธรรมนูณ และหลักฐานอื่น ๆ ได้สะท้อนถึงความสำคัญของตำแหน่งโกษาธิบดีได้เป็นอย่างดีว่าเป็นที่มาของทั้งอำนาจทางการเมือง อิทธิพลทางการค้า ประกอบกับการเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย และในช่วงปลายสมัยอยุธยาตำแหน่งโกษาธิบดี เสนาบดีกรมพระคลังดูเหมือนจะมีอำนาจเหนือกว่าเสนาบดีจตุสดมภ์อื่น ๆ ที่แม้มีศักดิ์นาเท่ากันคือ ๑๐๐๐๐ โดยเฉพาะดูจะมีอำนาจเทียบเท่ากับสมุหนายก และสมุหพระกลาโหม เพราะมีวงงานหรือขอบเขตหน้าที่ที่ได้ควบคุมดูแลหัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันออก (ตามพระธรรมนูณ) และหัวเมืองชายทะเลตะวันตก ตามบันทึกของชาวเวส ด้วยอำนาจหน้าที่ในการดูแลหัวเมืองนี้ นอกจากนี้ กรมพระคลังดูแลแล้ว ยังเป็นอำนาจหน้าที่ของเจ้าพระยาจักรี อัครมหาเสนาบดี ที่พระสมุหนายกที่ดูแลหัวเมืองฝ่ายเหนือ กับเจ้าพระยามหาเสนา ที่พระสมุหกลาโหมที่ดูแลหัวเมืองฝ่ายใต้ และการที่โกษาธิบดีได้ดูแลหัวเมืองฝ่ายใต้แทนสมุหกลาโหมในสมัยอยุธยาตอนปลายนั้น นอกจากเป็นเรื่องการเมืองภายในตามที่กล่าวแล้วนั้น ยังมีผลต่อกรมพระคลังในแง่การบริหารราชการหรือการบังคับบัญชาตามสายงานด้วย เพราะทำให้โกษาธิบดีมีงานล้นมือ ล้นตำแหน่งยิ่งไปกว่าตำแหน่งสมุหนายก และสมุหกลาโหม (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอ้างถึงใน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ๒๕๑๘ : ๑๓๐) ที่ต้องดูแลทั้งเรื่องการค้า การค้าและการต่างประเทศ ในส่วนงานกรมพระคลัง ดูแลหัวเมืองชายทะเลที่อยู่ในอำนาจหน้าที่เดิม และดูแลหัวเมืองฝ่ายใต้ที่ได้รับมอบหมายใหม่ ทั้งเรื่องการค้าตั้งเจ้าเมือง กรมการเมือง การเก็บภาษี การควบคุมไพร่พล การทหาร และการศาล เป็นต้น

บรรณานุกรม

- กฤษฎา บุญยสมิต. “โครงสร้างกฎหมายตราสามดวง : การพิจารณาใหม่” ใน การกฎหมายตราสามดวง : แว่นส่องสังคมไทย ผลงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ ลำดับที่ ๒. กรุงเทพฯ : เฟื่องฟ้า, ๒๕๔๗.
- กฤษฎา บุญยสมิต. “เนื้อหาของกฎหมายตราสามดวง” ใน กฎหมายตราสามดวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน จัดพิมพ์ตามฉบับหลวง เล่ม ๒. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๐.
- ขุนวิจิตรมาตรา. ประวัติการค้าไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บัณฑิตการพิมพ์, ๒๕๑๖.
- จักรฤทธิ์ อุทโย, “พระธรรมนูนว่าด้วยการใช้ตรา”. ใน ศุภวัฒน์ – ศุภวาร จุลพิจารณาณ์. กรุงเทพฯ : เฟื่องฟ้า, ๒๕๔๗.
- จักรฤทธิ์ อุทโย “พระธรรมนูน : การบริหารงานยุติธรรม และการบริหารราชการแผ่นดินของไทยสมัยโบราณ” ใน เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการ กฎหมายตราสามดวง : แว่นส่องสังคมไทยครั้งที่ ๒ วันศุกร์ที่ ๓ และวันเสาร์ที่ ๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๖ ณ ห้องประชุมหอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี กรุงเทพมหานคร จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. “พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน” ใน ประวัติศาสตร์และการเมือง. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๘.
- จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์. ขุนนางกรมท่าขวา : การศึกษาบทบาทและหน้าที่ในสมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ.ศ. ๒๑๕๓-๒๔๓๕. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ “อยุธยา : ราชธานีและเมืองท่าของสยามสายสัมพันธ์กับจีนในพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐” ใน อยุธยา : ประวัติศาสตร์และการเมือง. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๘.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระ. กรมพระยา. “ลักษณะการปกครอง ประเทศสยามแต่โบราณ”, ใน ประวัติศาสตร์และการเมือง. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๘.

วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีที่ ๓๙ ฉบับที่ ๑ ม.ค.-มิ.ย. (๒๕๖๐) ๑๑๑

นิโกลาส์ แชนแอส. **ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม.**

แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, ๒๕๐๖.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. **การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์, ๒๕๒๓.

บุษกร กาญจนจारी, “ปัญหาการควบคุมกำลังคน และแง่หนึ่งของการเมือง เศรษฐกิจ
ในสมัยอยุธยาตอนปลาย” ใน **เปลวไฟล้อมลายนาคร : รวมบทอ่านคัดสรร
ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ๒๕๔๔.**

ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๔๗ (ภาคที่ ๗๕ (ต่อ)-๗๗). จดหมายเหตุของโยส เซา
เติน. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๓.

पालเลกั้วร์ มงเซญอร์. **เล่าเรื่องกรุงสยาม.** แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. กรุงเทพฯ :
ก้าวหน้าการพิมพ์, ๒๕๒๐.

ผ่องพันธ์ สุภทรพันธ์. **การศึกษาทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับเรื่องพระคลังสินค้า.**
วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิต
วิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๑๑.

พัฒน์พงศ์ ประคัลภ์พงศ์ แปล “จดหมายเหตุการณ์เดินทางของโตเม ปิเรส ตอนที่
เกี่ยวกับสยาม” ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร. บรรณาธิการ, **ข้อมูลประวัติศาสตร์
ไทยสมัยอยุธยาจากเอกสารไทยและต่างประเทศ คณะอักษรศาสตร์
มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๘.**

เพ็ญพิสุทธิ์ อินทรภิมย์ . “สังคมชาวจีนในสมัยอยุธยา” ใน **เอกสารประกอบการ
สัมมนาทางวิชาการเรื่อง “สังคมนานาชาติและชาวเอเชียในกรุงศรีอยุธยา”**
วันที่ ๗-๘ สิงหาคม ๒๕๕๑ ณ หอประชุมมหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร
ศรีอยุธยา จัดโดย สถาบันอยุธยาศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา.
ภาวดี มหาจันทร์. **ประวัติศาสตร์การปกครองไทย.** กรุงเทพฯ : ภาควิชาประวัติศาสตร์
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน, ๒๕๒๔.

มานพ ถาวรวัฒนสกุล. **ขุนนางอยุธยา.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
๒๕๓๖.

ราชบัณฑิตยสถาน. **กฎหมายตราสามดวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๑.** กรุงเทพฯ
: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัดมหาชน, ๒๕๕๐.

๑๑๒ ศศิพัชร จำปา

ราชบัณฑิตยสถาน. **กฎหมายตราสามดวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๒.** กรุงเทพฯ :

: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัดมหาชน, ๒๕๕๐.

ลาลูแบร์, **จดหมายเหตุลาลูแบร์ ฉบับสมบูรณ์.** แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. กรุงเทพฯ :

: สำนักพิมพ์ศรีปัญญา, ๒๕๔๘.

วรพร ภู่งศ์พันธ์ุ์, “การบริหารราชการกรมวังศึกษาจากพระโอบยการตำแหน่งนาพลเรือน

ในกฎหมายตราสามดวง” **วารสารสมาคมประวัติศาสตร์** ฉบับที่ ๒๗ : พ.ศ.

๒๕๔๘, กรุงเทพฯ : หอรัตนการพิมพ์, ๒๕๔๘.

วินัย พงศ์ศรีเพียร. “ความสำคัญของกฎหมายตราสามดวง : แว่นส่องสังคมไทย” ใน

ผลงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ลำดับที่ ๑ สถานภาพการศึกษากฎหมายตรา

สามดวง. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๗.

วีรวัลย์ งามสันติกุล, “สถานภาพความรู้เกี่ยวกับการศึกษากฎหมายตราสามดวง ในรอบ

หนึ่งศตวรรษ” ใน **ผลงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ลำดับที่ ๑ สถานภาพการศึกษา**

กฎหมายตราสามดวง. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๗.

เวลล์, ควอริช. **การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ.** กรุงเทพฯ : เจริญ

วิทยการพิมพ์, ๒๕๑๙.

ศิลปากร, กรม. **พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ใน ประชุมพงศาวดาร**

เล่ม ๓๙. กรุงเทพฯ : คุรุสภา, ๒๕๒๑.

ศิลปากร, กรม. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ของเจ้าพระยา**

ทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค). กรุงเทพฯ : กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรม

ศิลปากร, ๒๕๔๕.

ศิลปากร, กรม. **จดหมายเหตุการณ์เดินทางสู่ประเทศสยามของบาทหลวงตาซาร์ด.**

แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๑๙.

ศิลปากร, กรม. **ไทยในจดหมายเหตุแกมปีเฟอร์.** กรุงเทพฯ : หจก. บริษัทอาทิตย

คอมมูนิเคชั่น, ๒๕๔๕.

ศิลปากร, กรม. **รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต (วันวลิต).** กรุงเทพฯ

: หจก. ไซติวงส์ ปริ้นติ้ง, ๒๕๔๖.

ศิลปากร, กรม. **เอกสารของครอว์ ฟอร์ด.** แปลโดย ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ. กรุงเทพฯ :

โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๕.

วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีที่ ๓๙ ฉบับที่ ๑ ม.ค.-มิ.ย. (๒๕๖๐) ๑๑๓

ศิลปากร, กรม. **บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ ๑๗ เล่ม ๑.** แปลโดย ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ. กรุงเทพฯ : ครูสภา, ๒๕๑๒.

ศิลปากร, กรม. **บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ ๑๗ เล่ม ๒.** แปลโดย ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ. กรุงเทพฯ : ครูสภา, ๒๕๑๒.

ศิลปากร, กรม. **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒.** กรุงเทพฯ : อมรการพิมพ์, ๒๕๑๖.

ศิลปากร, กรม. **ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ (เล่มจบ).** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๕.

สุภัทรา กมลาภรณ์. **อำนาจหน้าที่และบทบาทของโกษาธิบดีในสมัยรัตนโกสินทร์.** วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๒๙.

อดิศร หมวกพิมาย. **กรมท่ากับระบบเศรษฐกิจไทย : วิเคราะห์โครงสร้างและการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่สมัยธนบุรีถึงการทำสนธิสัญญาเบาวริง พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๙๘,** วิทยานิพนธ์หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๑.

อนันต์ อมรรตย์, บรรณารักษ์, **คำให้การชาวกรุงเก่า.** กรุงเทพฯ : สนพ.จดหมายเหตุ, ๒๕๔๔.

อิชิอิ โยเนะโอะ และโยชิภาวะ โทชิฮารุ, **ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น ๖๐๐ ปี.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๒.

